

УДК 355.02:32.019.5(477)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/93-1-4>

Олеся КУЦЬКА,

orcid.org/0000-0002-5595-2995

*доктор історичних наук, професор, полковник,
начальник кафедри воєнної історії*

*Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
(Львів, Україна) kutska_o@yahoo.com*

Наталія КРАВЕЦЬ,

orcid.org/0000-0002-7455-3236

*кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри воєнної історії*

*Національної академії сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного
(Львів, Україна) kravets.natala@gmail.com*

РОЗВИТОК ОПК В 2003–2014 РОКАХ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті окреслено головні етапи розвитку оборонно-промислового комплексу України у суспільно-політичному дискурсі держави. Також окреслено становлення понятійного апарату для вивчення оборонного сектору держави. Зокрема подано тлумачення терміну військово-промисловий комплекс, його впровадження в англomовному світі та військовій промисловості. Окреслено специфіку впровадження цього поняття в Україні. Стверджено, що тлумачення поняття оборонного промислового комплексу окреслено у «Воєнній доктрині України».

У контексті окреслення стану розвитку галузі розглянуто ключові проблеми військово-промислового комплексу та військово-технічної сфери в українській історіографії. Також виокремлено ключові засади функціонування органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, зокрема «Державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу» та її подальших видозмін, зокрема у межах консультативно-дорадчих органів, що діяли при Президентів України – «Державну комісію з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу», «Державну комісію при Президентів України з питань реформування та розвитку ОПК» чи Кабінеті Міністрів України – «Міжвідомчу комісію з реструктуризації підприємств оборонно-промислового комплексу».

Простежено, що засади функціонування та ключові завдання цих комісій були схожими та головно концентрувались навколо розробки та реалізації державної політики у сфері реформування ОПК, експертна оцінка проектів законів, які стосувались оборонної сфери, а також вироблення конкретних пропозицій. Зауважено, що більшість напрацювань у законодавчій сфері, які врегульовують роботу ОПК, чи його структурних реформ по-суті були створеними в умовах до конкретних військових загроз та масштабної агресії проти держави, тому новий етап вдосконалення ОПК та його практичне втілення відбулось після збройної агресії Російської Федерації у 2014 р.

Ключові слова: військово-промисловий комплекс, оборонно-промисловий комплекс України, ЗСУ, «Державна комісія з питань оборонно-промислового комплексу».

Olesya KUTSKA,

orcid.org/0000-0002-5595-2995

*PhD hab. (History), Professor;
Head of the Department of Military History,
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine) lesia8020@gmail.com*

Natalia KRAVETS,

orcid.org/0000-0002-7455-3236

*PhD (History),
Senior Lecturer at the Department of Military History
Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy
(Lviv, Ukraine) kravets.natala@gmail.com*

DEVELOPMENT OF THE MIC FROM 2003 TO 2014 IN UKRAINIAN SOCIAL AND POLITICAL DISCOURSE

The article outlines the main stages of the development of the defense-industrial complex of Ukraine in the socio-political discourse of the state. The formation of a conceptual apparatus for studying the defense sector of the state is also outlined. In particular, the interpretation of the term military-industrial complex, its introduction in the English-speaking world and the military industry is presented. The specifics of the introduction of this concept in Ukraine are outlined. It

is argued that the interpretation of the concept of the defense-industrial complex is outlined in the “Military Doctrine of Ukraine.

In the context of outlining the state of development of the industry, the key problems of the military-industrial complex and the military-technical sphere in Ukrainian historiography are considered. The key principles of the functioning of executive bodies with a special status are also highlighted, in particular the “State Commission on the Defense-Industrial Complex” and its subsequent modifications, in particular within the framework of consultative and advisory bodies that operated under the President of Ukraine – the “State Commission on Reforming the Armed Forces of Ukraine, Other Military Formations and the Defense-Industrial Complex”, the “State Commission under the President of Ukraine on Reforming and Developing the Defense-Industrial Complex” or the Cabinet of Ministers of Ukraine – the “Interdepartmental Commission on Restructuring of Defense-Industrial Complex Enterprises”.

It was observed that the principles of functioning and key tasks of these commissions were similar and mainly focused on the development and implementation of state policy in the field of defense-industrial complex reform, expert assessment of draft laws related to the defense sector; as well as the development of specific proposals. It is noted that most of the developments in the legislative sphere that regulate the work of the defense industry, or its structural reforms, were essentially created in the context of specific military threats and large-scale aggression against the state, therefore a new stage of improving the defense industry and its practical implementation took place after the armed aggression of the Russian Federation in 2014.

Key words: *military-industrial complex, defense-industrial complex of Ukraine, Armed Forces of Ukraine, «State Commission on the Defense-Industrial Complex»*

Постановка проблеми Найважливішою частиною виробничого процесу у секторі оборонної економіки у державі є військово-промисловий комплекс. Сам термін “military-industrial complex” (МІС) вперше вжив президент США Дуайт Ейзенхауер 17 січня 1961 р. в своїй прощальній промові. Президент Ейзенхауер наголошував, що в контексті зростання військової промисловості велику роль відіграє військово-промисловий комплекс, окреслюючи «об’єднання військових, промислових та політичних груп інтересів» (Ritter, McLauchlan, 2008: 1266; Newlove-Eriksson, Eriksson, 2023: 561). Наголошуючи та попереджаючи, що вПК може призвести до «катастрофічного використання недоречної влади». Таким чином президент застерігав та водночас виступав за необхідність розвитку військової оборонної структури: «Наша зброя має бути потужною, готовою до миттєвих дій, щоб жоден потенційний агресор не міг спокуситися ризикнути власним знищенням» (Newlove-Eriksson, Eriksson, 2023: 563).

В Україні тлумачення поняття оборонного промислового комплексу окреслено у «Воєнній доктрині України». Відповідно до редакції «Воєнної доктрини України» від 2015 р. оборонно-промисловий комплекс трактується як «сукупність підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, виконують послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки й оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іноземними державами» (Момот, Аванесова, Віннік, 2015: 27).

Мета статті: дослідити тенденції розвитку ОПК у 2003–2014 рр. та їх відображення в українському суспільно-політичному дискурсі.

Аналіз досліджень: проблеми військово-промислового комплексу та військово-технічної сфери в українській історіографії головно вивчали В. Горбулін та В. Шеховцов (Горбулін, Шеховцов, 2007: 31–38; Горбулін, Шеховцов, 2013: 27–31), В. Бегма, (Бегма, 2013). О. Сальнікова (Сальнікова, 2014), І. Звонко (Звонко, 2023: 58–63). Однак не було окремої цілісної розвідки тенденції розвитку ОПК в 2003–2014 рр., зокрема про діяльність «Державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу» та її подальших видозмін, зокрема у межах консультативно-дорадчих органів, що діяли при Президентові України – «Державну комісію з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу», «Державну комісію при Президентові України з питань реформування та розвитку ОПК» чи Кабінеті Міністрів України – «Міжвідомчу комісію з реструктуризації підприємств оборонно-промислового комплексу».

Виклад основного матеріалу. Дослідження актуальних проблем у сфері оборонно-промислового комплексу передбачає комплексний аналіз усіх складових цієї системи. Існує прямий взаємозв’язок між станом розвитку економічного та військово-економічного потенціалу держави та її оборонно здатністю, відтак важливим є стала державна підтримка оборонних потужностей (Артеменко, 2017: 141). За підрахунками дослідників Геннадія Мерінкова та Анатолія Шевцова у момент розпаду Радянського Союзу частка українських ОПК в оборонній продукції СРСР становила 17%, водночас в Україні функціонувало

38% потужностей, що становило 19% щодо зайнятості працівників у цій галузі (Мерніков, Шевцов, 2007: 71). Із відновленням незалежності в Україні в структурі ОПК залишились три галузі, які відповідали світовим стандартам: стратегічні ракетні комплекси, кораблебудування, бронетанкові комплекси (Звонко, 2023: 58).

19 листопада 1990 р. Україна підписала «Про звичайні збройні сили в Європі». Відповідно до положень цього Договору Україна мала переглянути свій військовий потенціал, тобто його кількісний вимір. Надлишки озброєння та військової техніки, які відповідно до цих підрахунків складали 60% від загальної кількості українське керівництво вирішило продати. В результаті такої інтенсифікації експорту вітчизняного ОВТ Україна посіла 10-те місце серед країн експортерів. Водночас значно посилюючи продаж ОВТ не відбувалось оновлення зразків (Балуєва, 2017: 76). Відповідно до підрахунків дослідниці І. Звонко «було продано 1162 танки, 1221 ББМ (БРДМ, БМП, БТР), 529 артилерійських систем, 134 бойових літаків, 112 бойових вертольотів, а також значну кількість засобів протиповітряної оборони». Майже 80% виробництва ОПК (включно з авіаційною промисловістю, виробництвом бронетехніки, кораблебудуванням, радіолокацією) було спрямовані на продаж у країни Африки, Азійсько-Тихоокеанський регіон, держави Близького Сходу, РФ та найближчих сусідніх країн (Звонко, 2023: 60–61).

Згідно з даними військового експерта Олексія Воловича у кінці 1990-х років головно існувала проблема обмеженого фінансування Міністерства оборони та ОПК України в цілому, тому було припинено «виконання близько 90% науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), кількість яких ще у 1995 році становила майже 600. Понад 50% загальної кількості підприємств ОПК, змінивши форму власності, стали приватними» (Волович, 2014). Ці структурні загрози для ефективного функціонування оборонної сфери у 1990-х роках були пов'язані із розбудовою та вдосконаленням державних інституцій, економічними проблемами (Головко, 2003) або на думку деяких експертних середовищ через соціальні та політичні причини (Кам'янецька, 2015: 144).

Зважаючи на масштаби економічної кризи, у якій опинились оборонні підприємства програма конверсій не принесла очікуваних результатів, водночас гостро стояло питання переорієнтації своїх зовнішніх ринків збуту, зокрема пошуки та налагодження партнерських відносин із державами поза межами соц блоку (Звонко, 2023: 60). Поступово ОПК все більше зазнавав стагнації,

втрачаючи свої передові позиції в економічному забезпеченні країни (Головко, 2003).

З огляду на системні виклики та проблеми 5 березня 2002 р. Президент України затвердив «Концепцію структурної перебудови оборонно-промислового комплексу України», яка по-суті став одним з перших державних актів, які окреслювали стратегічні засади оборонно-промислової політики (Бегма, 2013: 14). Наступними важливими кроком «щодо підвищення ефективності державного управління та забезпечення національних інтересів України у сфері функціонування та розвитку оборонно-промислового комплексу» стало утворення Державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу України» відповідно до указу Президента України Леоніда Кучми від 14 липня 2000 р. Комісії отримала повноваження центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом (Указ Президента України «Про Державну комісію з питань оборонно-промислового комплексу України» № 893/2000 від 14 липня 2000 р.). Було визначено основні завдання Державної комісії, які полягали у розробленні та реалізації державної політики у сфері діяльності та вдосконалення ОПК, відповідних воєнно-промислових та військово-технічних державних програм. Також до її компетенції належало узгодження діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, підготовка пропозицій щодо покращення законодавчого забезпечення в оборонно-промисловій сфері, та рекомендацій для Державного бюджету. Окремо було передбачено, що Державна комісія має контролювати цільову використання держбюджетних та інших коштів, а також сприяти вдосконаленню міжнародного військово-технічного співробітництва (Указ Президента України «Про Державну комісію з питань оборонно-промислового комплексу України» № 893/2000 від 14 липня 2000 р.) Указ передбачав, що у рамках Державної комісії створюють колегію, яку очолював Голова Державної комісії, а до її складу входять «за посадою Міністр економіки України, Міністр оборони України, Міністр фінансів України, Голова Державного комітету промислової політики України, Голова Національного космічного агентства України, а також президент Національної академії наук України (за згодою) та інші особи. Персональний склад колегії Державної комісії затверджує Президент України» (Указ Президента України «Про Державну комісію з питань оборонно-промислового комплексу України» № 893/2000 від 14 липня 2000 р.). У грудні 2002 р. відповідно до пункту 15 статті 106 Конституції України (254к/96-ВР) Президент

України видав указ «Про ліквідацію Державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу України» (Указ Президента України «Про ліквідацію Державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу України» №1143/2002 від 11 грудня 2002 р.).

Протягом 2003–2004рр. відбувалось реформування національної системи оборонного планування до відповідних стандартів провідних країн, а також проведено оборонний огляд (згідно з консультаціями експертів Міжнародного секретаріату НАТО та країн-членів Альянсу) та у підсумку видано «Стратегічний оборонний бюлетень України» до 2015р. (Щорічник «Біла книга», 2006: 9). У грудні 2005 р. на засіданні Ради національної безпеки та оборони було обговорено, а згодом затверджено Президентом Віктором Ющенком «Державну програму розвитку Збройних сил» на 2006–2011 р. (Щорічник «Біла книга», 2006: 3). У цей же період в контексті реформування збройних сил України В. Ющенко указом від 2 грудня 2005 р. затвердив «Державну комісію з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу» (Указ Президента України «Державну комісію з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу» №1691/2005 від 2 грудня 2005 р.). Ця комісія виконувала роль консультативно-дорадчого органу та діяла при Президентові України.

Нормативно правовим документом «Положенням про Державну комісію з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу» визначено її завдання: вироблення пропозицій щодо окреслення пріоритетів державної політики в оборонній сфері, розвитку ОПК; огляд та оцінка проектів законів, президентських актів, які стосуються проблематики оборони; напрацювання конкретних пропозицій («Положення про Державну комісію з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу»). Затверджено Указом Президента України №1691/2005 від 2 грудня 2005 р.).

Першочерговим для «Державної комісії з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу» у 2006 р. стала підготовка проекту «Концепції розвитку Воєнної організації держави». У березні 2007 р. офіційно завершився комплексний огляд, але не було підготовлено належним чином нормативно-правове

оформлення (Герасимов, Шаталова, Куплевацька, 2011: 18). Відтак указом від 10 лютого 2009 р. Президент України Віктор Ющенко ліквідував «Державну комісію з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу» (Указ Президента України «Про ліквідацію Державної комісії з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу» №79/2009 від 10 лютого 2009 р.).

У 2007 році продовжилось виконання «Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006–2011рр.». Здійснювалось виконання завдань Державної програми із врахуванням низки нормативно-правових документів, зокрема «Стратегічного замислу застосування Збройних Сил України» (2006р.), «Указу Президента України “Про стратегію національної безпеки України” (2007р.)» та напрацювань із міжнародного військового співробітництва. Також варто відзначити, що підвищився рівень оснащення ОВТ, зокрема у 2007 р. фінансування збільшилось майже у три рази у порівнянні із попередніми роками (Щорічник «Біла книга», 2008: 9–12). Також Збройні Сили у 2007 р. все більше почали у сфері постачання матеріальних засобів переходити на «залучення комерційних структур», що дозволяло більш ефективно використовувати фінансові ресурси (Щорічник «Біла книга», 2008: 12). Проте експерти В. Горбулін та В. Шеховцов зауважували, що надалі актуальною залишається ринкова трансформація опк, під яким розуміли приватизацію оборонних підприємств та розширення мережі міжнародного військово-технічного співробітництва». Доцільність приватизації ОПК експерти обґрунтовували «протириччями між бюджетним фінансуванням ОПК за залишковим принципом і реальними потребами підтримки оборонних підприємств». Водночас наголошувалось, що приватизація сектору ОПК має відбуватись на таких засадах, що інвесторам мають бути наперед сформульовані «спеціальні додаткові вимоги щодо збереження і розвитку оборонних технологій та виробництва ОПК « та слід водночас підвищити регуляторну функцію держави (Горбулін, Шеховцов, 2007: 32, 35–36).

На думку авторів щорічника «Біла книга», 2008 р. став ключовим у виконанні «Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006 – 2011 рр.» У цей рік головно увага Генштабу та Міністерства оборони приділялася «раціональному використанню фінансових, матеріально-технічних, іншихресурсів для підвищення

ефективності військового управління і бойової підготовки, досягнення високого рівня готовності військових частин та підрозділів Об'єднаних сил швидкого реагування до виконання завдань за призначенням» (Щорічник «Біла книга», 2009: 9).

Критичні зауваги щодо проблемних питань у реалізації інвестиційно-інноваційної політики в оборонно-промисловому комплексі висловлював дослідник Роман Боднарчук. Згідно з його підрахунками обсяги державного оборонного бюджету України у «2006 році складали 8,7 млрд грн (1,62% ВВП), у 2007 році – 9,1 млрд грн (1,29% ВВП), у 2008 році – 15,9 млрд грн (1,71% ВВП), у 2009 році – 8,3 млрд грн (0,91% ВВП)». Також відповідно до його даних «заплановані витрати оборонного бюджету України на закупівлю і модернізацію ОВТ та проведення прикладних досліджень у сфері військової оборони держави складали: у 2006 році – 0,229 млрд грн (2,63% ДОБ), у 2007 році – 1,135 млрд грн (12,48% ДОБ), у 2008 році – 0,831 млрд грн (5,23% ДОБ), у 2009 році – 1,462 млрд грн (17,62% ДОБ), а фактично на ці цілі були виділені значно менші кошти» (Боднарчук, 2011: 104).

У 2008 р. урядом було затверджено «Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу», яка головню мала допомогти напрацювати механізм творення оборонного комплексу на базі «спеціалізованих інтегрованих структур, спроможних функціонувати в ринковому середовищі». Дослідниця Ольга Сальнікова відзначила, що реалізація окреслених новацій та змін в ОПК не відбулась через неможливість проведення кардинальних реформ в умовах зростання економічної кризи всередині країни. Тому не була до кінця реалізована «Державна програма розвитку озброєнь на період до 2009 рр.» та «Державна програма реформування та розвитку ОПК на період до 2010 р.» (Сальнікова, 2014). Про уповільнення темпів виконання основних положень «Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 роки» звітувало й саме Міністерство оборони України у щорічнику «Біла книга». Відзначивши, що у 2009 р. реалізація Державної програми розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 рр. здійснювалася в складних умовах фінансово-економічної кризи, зокрема «загальне недофінансування Державної програми розвитку Збройних Сил України у 2006–2009 рр. становить близько 11,5 млрд. грн., або 15,6% з передбачених Програмою 73,4 млрд. грн.» (Щорічник «Біла книга», 2010: 9, 20).

Протягом 2010–2012 рр. відбулась низка змін у нормативно-правовій сфері щодо реформування ОПК. Відповідно до Закону України «Про засади

внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. окреслено засади внутрішньої політики України у сферах розбудови державності, розвитку місцевого самоврядування та посиленій розбудові регіонів, засад громадянського суспільства. У цьому Законі постановлено, що України дотримується позаблокового статусу, зокрема у статті 6 пункті й окреслено, що головними засадами внутрішньої політики з поміж інших пунктів також є й реформування ЗСУ та інших військових формувань, забезпечення переходу ЗСУ на контрактну основу та «забезпечення оснащення ЗСУ новітніми видами ОВТ, відновлення спроможності ОПК щодо впровадження новітніх технологій і на основі кооперації з державами-партнерами, і впровадження власних замкнутих циклів створення військової техніки та озброєнь» (Бегма, 2013: 15–16).

У 2012 р. відбулось налагодження подальшої нормативно-правової бази щодо вироблення засад державної політики у сфері національної безпеки та оборони, зокрема прийнято нову редакції «Стратегії національної безпеки України», «Воєнну доктрини України» «Стратегічний оборонний бюлетень України», «Концепція реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 р.» (Щорічник «Біла книга», 2013: 8).

Віталій Бегма дослідник з питань державної безпеки України відзначав, що «протягом 2010–2012 рр. було прийнято низку нормативно-правових актів з удосконалення ВТП та ОПП, реструктуризації та управління ОПК». Серед них дослідник високо відзначив роботу у 2010–2011 рр. «Державної комісії при Президенті України з питань реформування та розвитку ОПК» (створена відповідним Указом Президента України № 734-19 від 29 червня 2010 р.), яка головню мала напрацьовувати пропозиції щодо змін у оборонно-промисловій політиці в контексті позаблокового статусу України (Бегма, 2013: 16).

На засіданні «Державної комісії при Президенті України з питань реформування та розвитку ОПК» 1 березня 2011 р. відбувся розгляд наступних кроків щодо реформування ОПК у розрізі майбутніх змін, які передбачені після підготовки «Нової редакції Стратегії національної безпеки України» (Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» № 390/2012 від 8 червня 2012 р.) та Воєнної доктрини, а також й проект Концепції розвитку ЗСУ та інші держпрограми щодо виробництва оборонно-військової техніки, адже здійснювалось їх концептуальне оновлення

відповідно до позаблокового формату розвитку держави (Бегма, 2013: 16).

Дослідники Василь Рижих та Павло Богуцький зауважували, що «відсутність єдиної, системно відпрацьованої стратегії та державної політики, технології прийняття управлінських рішень органами державної влади... негативно позначаються на воєнно-економічному та соціально-економічному розвитку країни» (Рижих, Богуцький, 2020: 12). Важливим кроком стало утворення Державного Концерну «Укроборонпром» відповідно до наказів Президента України № 1245/2010 від 28 грудня 2010 р. та № 1085/2010 від 6 грудня 2012 р. (Горбулін, Шеховцев, 2013: 27–28). Головною метою створення такого державного концерну полягала у створенні дієвої структури обороно-промислового комплексу, яка б об'єднувала діючі компанії, фірми та підприємства опк, «яким удалося певною мірою зберегти свій технологічний та оборонний потенціалі спроможність виробляти сучасні зразки військової техніки» (Горбулін, Шеховцев, 2013: 28). Однак навіть після утворення ДК «Укроборонпром», (вслід за даними О. Балуєва та В. Ляшенко) існувала неузгодженість щодо роботи низки підприємств, які не були передані під управління концерну. Варто зауважити також, що не поширювались дії Закону України № 3531-VI «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» від 16 червня 2011 року «приватний сектор оборонної промисловості та низка підприємств інших галузей промисловості» (Закон України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» № 3531-VI від 16 червня 2011 р.).

У ході подальших реформ Збройних Сил України та ОПК Указом Президента України від 16 березня 2012 року № 202/2012 (відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України) утворено Комітет з реформування і розвитку Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу. Визначено, що основним завданням Комітету є підготовка пропозицій щодо пріоритетних напрямків державної політики у оборонній сфері та збільшення державного впливу на науково-технічне вдосконалення підприємств ОПК (Бегма, 2013: 18).

Також варто відзначити, що 15 жовтня 2012 р. під керівництвом Президента України відбулася нарада з питань розвитку ОПК України, де було розглянуто низку питань щодо діяльності, реформування та розвитку підприємств ОПК (Бегма, 2013: 18). На засіданні Ради регіонів в кінці грудня 2012 р. Президент України Віктор Яну-

кович окреслив основні завдання, які слід реалізувати аби провести глибоку модернізації опк, зокрема це розробка стратегій ключових галузей оп до 2025 р., удосконалення нормативно-правової бази, сприяння міжнародного співробітництва (Сальнікова, 2014).

Дослідник В. Бегма зауважував, що для інтенсифікації роботи ОПК були прийняті закони про списання заборгованості, а також затверджена «Державна цільова оборонна програма розвитку озброєння та військової техніки на 2012–2017 рр.» (Бегма, 2013: 18). Про певні позитивні напрацювання свідчить також й статистика щодо діяльності «Укроборонпром». До прикладу за підсумком 2012 (у порівнянні з попереднім роком) «підприємства ДК «Укроборонпром» показали приріст виробництва (на 13% – до 7 млрд грн.), приріст реалізації (на 5% – до 12,8 млрд грн.), приріст середньої заробітної плати (на 17% – до 3,3 тис. грн.), приріст прибутку (на 148% до 682 млн грн.), приріст перерахувань до бюджету (на 8% до 2,6 млрд грн.)» (Сальнікова, 2014).

За підсумками роботи за 9 місяців 2013 р. підприємства, які входять «Укроборонпром», продемонстрували зростання «об'єму виготовленої продукції (промислового виробництва) на 35% в порівнянні з аналогічним періодом 2012 р. Підприємствами концерну за 9 місяців 2013 р. випущено продукції на суму 9,5 млрд грн. Приріст досягнутий за рахунок росту виробництва продукції на експорт (ріст за 9 місяців склав 53%), причому виробництво на внутрішній ринок знизлося. Об'єм реалізованої продукції зріс за 9 місяців на 29% і склав 10,1 млрд грн. Ріст досягнуто за рахунок збільшення об'ємів продажів на експорт на 47% в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. (Сальнікова, 2014).

Однак з точки зору втілення системного підходу у розвитку ОПК Постановою Кабінету Міністрів України № 654 від 9 червня 2011 р. було утворено «Міжвідомчу комісію з реструктуризації підприємств оборонно-промислового комплексу». Ця Комісія відігравала роль «тимчасового консультативно-дорадчого органу при Кабінеті Міністрів України» (Постанова Кабінету Міністрів України «Про Міжвідомчу комісію з реструктуризації підприємств оборонно-промислового комплексу» № 654 від 9 червня 2011 р.). Місія цієї Комісії було «сприяння Кабінетові Міністрів у спрямуванні та координації роботи органів виконавчої влади з питань реструктуризації підприємств оборонно-промислового комплексу, їх фінансовому оздоровленню, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефек-

тивності виробництва тощо» (Постанова Кабінету Міністрів України «Про Міжвідомчу комісію з реструктуризації підприємств оборонно-промислового комплексу» №654 від 9 червня 2011 р.).

У березні 2013р. Кабінет Міністрів України видав Постанову про ліквідацію низки дорадчих та консультативних органів, серед них також були й «Міжвідомча комісія з реструктуризації підприємств оборонно-промислового комплексу», «Міжвідомча комісія з питань комплектування Збройних Сил, інших військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом»; «Міжвідомча комісія з питань проведення оборонного огляду» (Постанова Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України» № 180 від 13 березня 2013 р.).

Незважаючи на низку важливих кроків у розвитку ОПК, у період з 2011 по 2013 рр. оборонні програми, які стосувались розвитку галузі були профінансованими лише на третину від передбачених запланованих обсягів, які затверджували державні програми (Кудька, 2022: 33). Анатолій Шевцов, Володимир Шеховцов та Володимир Горбулін аналізуючи прорахунки у реформуванні оборонного будівництва наголошували, що загалом негативні тенденції у розвитку ОПК головно були через помилкові погляди керівництва країни у попередню каденцію, зокрема у «Воєнній доктрині України в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 року №390/2012 було сформульовано статтю 13, яка у подальшому уповільнила оборонне будівництво в державі, у тому числі перебудову ОПК: «Ураховуючи тенденції та умови розвитку воєнно-політичної обстановки у світі, Україна вважає, що збройна агресія, в результаті якої може виникнути локальна або регіональна війна проти неї, в середньостроковій пер-

спективі є малоімовірною» (Горбулін, Шеховцов, Шевцов, 2016: 56).

Висновки. Підсумовуючи ключові тези у суспільно-політичному дискурсі до 2014 р. законодавча база щодо регулювання роботи опк напрацьовувалась в умовах, які не передбачали реальних загроз та масштабної збройної агресії». Тому події 2014 р. актуалізували значимість розвитку опк, сформувавши перед державою нові завдання щодо законодавчого процесу. (Руснак, 2025: 99). Світла Мусіяка керівник відділу досліджень та політики незалежної громадської організації Незалежна антикорупційна комісія НАКО (раніше Незалежний антикорупційний комітет з питань оборони) зауважувала, що агресія РФ у 2014 році на сході України та в Криму «стала небажаним стимулом для прискорення реформ у секторі безпеки і оборони України. Євроатлантичні прагнення України, закладені в Конституції, визначили загальний курс реформ. Урядові зміни в поєднанні з міжнародною підтримкою та тиском громадянського суспільства створили вікно можливостей для широкого спектру реформ». (Мусіяка, 2022).

Водночас експертні середовища застерігали, що державним органам слід чіткіше контролювати та регулювати виконання Державної військової доктрини України, формувати реальне державне замовлення, здійснювати належну державну підтримку та оптимізацію експорту озброєння (Кам'янецька, 2015: 147). Відтак державна політика у сфері ОПК має здійснюватися на основі впровадження системи стратегічного програмо-цільового призначення. Врахування напрацювань попередніх років, зокрема врахування досвіду роботи органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, або ж консультативних-дорадчих органів, що діяли при Президентові України, Кабінетові Міністрів України вимагає більш конкретних систем стратегічного програмно-цільового управління, яка буде спиратись на не лише напрацювання, а й на реалізацію більш конкретних нормативно-правових актів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артеменко Л. Розвиток оборонних підприємств в умовах вимушеної ремілітаризації економіки України. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 140–149.
2. Балуєва О., Ляшенко В. Стан та передумови відродження оборонно-промислового комплексу України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 15. С. 74–81.
3. Бегма В. Військово-технічна та оборонно-промислова політика України в сучасних умовах: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2013. 112 с.
4. Боднарчук Р. Пріоритети інвестиційно-інноваційної політики в оборонно-промисловому комплексі України. *Стратегічні пріоритети*. 2011. Випуск 3 (20). С. 102–110.
5. Волович О. Український ОПК в умовах «гібридної війни» з Росією. Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень Борисфен Інтел, 2014. URL: <https://bintel.com.ua/uk/article/opk1/>
6. Герасимов А. Шаталова О., Куплевацька О., Криза оборонної реформи 2000-2010 років. Нові умови, рішення, результати. Аналітична доповідь. Дніпропетровськ: Регіональна філія Національного інституту стратегічних досліджень, 2011. 48 с.

7. Головка В. Воєнно-промисловий комплекс. Смолій, В. (Гол. ред.). Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В. Київ: Видавництво «Наукова думка», Інститут історії НАН України. 2003. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Voienno_promyslovyj_kompleks
8. Горбулін В., Шеховцов, В. Проблемні питання ринкової трансформації оборонно-промислового комплексу України. *Стратегічна панорама*, 2007. №3. С. 31–38.
9. Горбулін В., Шеховцов, В. Створення ДК «Укроборонпром» як початок дієвого ядра ОПК. *Наука і оборона*, 2013. №3. С. 27–31.
10. Горбулін В., Шеховцов В., Шевцов, А. ОПК України: кроки до стабілізації діяльності та розвитку в умовах гібридної війни. *Стратегічна панорама*, 2016. №2. С. 54–62.
11. Закон України «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» № 3531-VI від 16 червня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3531-17#Text>
12. Звонко І. Особливості розвитку оборонно-промислового комплексу України після відновлення незалежності 1990-ті роки). *Культурологічний альманах*, 2023. Випуск 2. С. 58–63. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.8>
13. Кам'янецька О. Стан та перспективи розвитку оборонно-промислового комплексу України в системі формування національного суверенітету. *Вісник Донецького національного університету: Серія «Економіка і право»*. 2015. Випуск 1. С. 46–55.
14. Куцька О. Періодизація функціонування оборонно-промислового комплексу України у 1991–2021 роках. *Воєнно-історичний вісник*. 2022. Випуск 43(1), С. 25–42. DOI: 10.33099/2707-1383-2022-43-1-25-42.
15. Мерніков, Г., Шевцов, А. Україна в постіндустріальному світі. Реалії та перспективи Монографія. Дніпропетровськ, 2007. 138 с.
16. Момот Т., Аванесова Н., Віннік І. Оборонно-промисловий комплекс України: пріоритетні напрями реформування в умовах євроінтеграції. *Економіка і регіон*. 2015. № 5. С. 27–33.
17. Мусіяка С. Наперекір усьому: процес оборонної реформи в Україні. NAKO. 2022. URL: <https://nako.org.ua/news/naperekir-usyomu-proces-oboronnoyi-reformi-v-ukrayini>
18. «Положення про Державну комісію з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу». Затверджено Указом Президента України №1691/2005 від 2 грудня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1691/2005#Text>
19. Постанова Кабінету Міністрів України «Про Міжвідомчу комісію з реструктуризації підприємств оборонно-промислового комплексу» №654 від 9 червня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2011-%D0%BF#Text>
20. Постанова Кабінету Міністрів України «Про ліквідацію деяких консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів, утворених Кабінетом Міністрів України» № 180 від 13 березня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-2013-%D0%BF#Text>
21. Рижих В., Богуцький М. Організаційно-правові засади реалізації державної політики у сфері оборонно-промислового комплексу. *Актуальні питання національної безпеки і оборони*, 2020. № 4. С. 12–19.
22. Руснак Ю. Історичний досвід нормативно-правового регулювання оборонно-промислового комплексу України в контексті російсько-української війни. *Культурологічний альманах*. 2024. Випуск 1. С. 99–117.
23. Сальнікова О. Роль оборонно-промислового комплексу в системі національної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2014. №4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=Duur_2014_4_6
24. Указ Президента України «Про Державну комісію з питань оборонно-промислового комплексу України» № 893/2000 від 14 липня 2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893/2000#Text>
25. Указ Президента України «Державну комісію з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу» №1691/2005 від 2 грудня 2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1691/2005#Text>
26. Указ Президента України «Про Комітет з реформування і розвитку Збройних Сил України та оборонно-промислового комплексу» № 202/2012 від 16 березня 2012р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2022012-14179>
27. Указ Президента України «Про ліквідацію Державної комісії з питань оборонно-промислового комплексу України» №1143/2002 від 11 грудня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1143/2002#Text>
28. Указ Президента України «Про ліквідацію Державної комісії з питань реформування Збройних Сил України, інших військових формувань та оборонно-промислового комплексу» №79/2009 від 10 лютого 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79/2009#Text>
29. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» № 390/2012 від 8 червня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/2012#Text>
30. Усаченко О. Державне регулювання процесів структурного реформування оборонної промисловості. «Електронне державне управління: удосконалення та розвитку». 2016. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/5_2019/30.pdf
31. Щорічник «Біла книга 2008: оборонна політика України». Київ: Міністерство оборони України, Видавництво «Заповіт», 2009. 100 с.
32. Щорічник «Біла книга 2005: оборонна політика України». Київ: Міністерство оборони України, Видавництво «Заповіт», 2006. 135 с.
33. Щорічник «Біла книга 2007: оборонна політика України». Київ: Міністерство оборони України, Видавництво «Заповіт». 2008. 120 с.

34. Щорічник «Біла книга 2009: оборонна політика України» Київ: Міністерство оборони України, Видавництво «Заповіт». 2010. 85 с.
35. Щорічник «Біла книга 2012: збройні сили України». Київ Міністерство оборони України, 2013. 74 с.
36. Newlove-Eriksson L., Eriksson J. Conceptualizing the European military-civilian-industrial complex: the need for a helicopter perspective. *Defence Studies*, 2023, Volume 23. Issue 4. P. 561–588.
37. Ritter, D., McLauchlan G. Military–Industrial Complex, Contemporary Significance. Kurtz, L. (Ed.) *Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict (Second Edition)*. Academic Press. 2008. P. 1266–1278.

REFERENCES

1. Artemenko, L. (2017). Rozvytok oboronnykh pidpriemstv v umovakh vymushenoï remilitaryzatsii ekonomiky Ukrainy [Development of defense enterprises in the conditions of forced remilitarization of the economy of Ukraine.]. *Stratehichni priorytety*. № 3. S. 140–149. [in Ukrainian]
2. Baluieva, O., Liashenko, V. (2017). Stan ta peredumovy vidrodzhennia oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy [State and prerequisites for the revival of the defense-industrial complex of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. № 15. S. 74–81. [in Ukrainian]
3. Behma, V. (2013). Viiskovo-tekhnicna ta oboronno-promyslova polityka Ukrainy v suchasnykh umovakh: analitychna dopovid [Military-technical and defense-industrial policy of Ukraine in modern conditions: analytical report]. Kyiv: NISD. 112 p. [in Ukrainian]
4. Bodnarchuk, R. (2011). Priorytety investytsiino-innovatsiinoï polityky v oboronno-promyslovomu kompleksi Ukrainy [Priorities of investment and innovation policy in the defense-industrial complex of Ukraine]. *Stratehichni priorytety*. Vypusk 3 (20). S. 102–110. [in Ukrainian]
5. Volovych, O. (2014). Ukrainskyi OPK v umovakh «hibrydnoi viiny» z Rosiieiu. Nezaleznyi analitychnyi tsentr heopolitychnykh doslidzen Borysfen Intel [Ukrainian defense industry in the conditions of a “hybrid war” with Russia. Independent analytical center for geopolitical studies Borysfen Intel], URL: <https://bintel.com.ua/uk/article/opk1/> [in Ukrainian]
6. Herasymov, A. Shatalova, O., Kuplevatska, O. (2011). Kryza oboronnoi reformy 2000-2010 rokiv. Novi umovy, rishennia, rezultaty. Analitychna dopovid [The Crisis of Defense Reform 2000-2010. New Conditions, Decisions, Results. Analytical Report]. Dnipropetrovsk: Rehionalna filii Natsionalnogo instytutu stratehichnykh doslidzen. 48 p. [in Ukrainian]
7. Holovko, V. (2003). Voienno-promyslovyi kompleks. Smolii, V. (Ed.). *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 1: A-V* [Encyclopedia of the history of Ukraine: Vol. 1: A-V.]. Kyiv: Vydavnytstvo «Naukova dumka», Instytut istorii NAN Ukrainy. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Voienno_promyslovyy_kompleks [in Ukrainian]
8. Horbulin, V. & Shekhovtsov, V. (2007). Problemni pytannia rynkovoi transformatsii oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy [Problematic issues of market transformation of the defense-industrial complex of Ukraine.]. *Stratehichna panorama*. №3. S. 31–38. [in Ukrainian]
9. Horbulin, V., Shekhovtsov, V. (2013). Stvorennia DK «Ukroboronprom» yak pochatok diievoho yadra OPK [Creation of the State Corporation «Ukroboronprom» as the beginning of an effective core of the defense industry.]. *Nauka i oborona*. №3. S. 27–31. [in Ukrainian]
10. Horbulin, V., Shekhovtsov, V., Shevtsov, A. (2016). OPK Ukrainy: kroky do stabilizatsii diialnosti ta rozvytku v umovakh hibrydnoi viiny [The Ukrainian Defense Industry: Steps to Stabilizing Activities and Development in Hybrid War Conditions]. *Stratehichna panorama*. №2. S. 54–62. [in Ukrainian]
11. Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti upravlinnia obiektyamy derzhavnoi vlasnosti v oboronno-promyslovomu kompleksi» [Law of Ukraine «On the Features of Management of State Property in the Defense-Industrial Complex»] № 3531-VI vid 16 chervnia 2011 r. (2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3531-17#Text> [in Ukrainian]
12. Zvonko, I. (2023). Osoblyvosti rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy pislia vidnovlennia nezalezhnosti 1990-ti roky [Peculiarities of the development of the defense-industrial complex of Ukraine after the restoration of independence in the 1990s.]. *Kulturolohichniy almanakh*. Vypusk 2. S. 58–63. <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2023.2.8> [in Ukrainian]
13. Kamianetska, O. (2015). Stan ta perspektyvy rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy v systemi formuvannia natsionalnogo suverenitetu [State and prospects for the development of the defense-industrial complex of Ukraine in the system of forming national sovereignty]. *Visnyk Donetskoho natsionalnogo universytetu: Serii «Ekonomika i pravo»*. Vypusk 1. S. 46–55. [in Ukrainian]
14. Kutska, O. (2022). Periodyzatsiia funktsionuvannia oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy u 1991–2021 rokakh [Periodization of the functioning of the defense-industrial complex of Ukraine in 1991–2021]. *Voienno-istorychnyi visnyk*. Vypusk 43(1). S. 25–42. DOI: 10.33099/2707-1383-2022-43-1-25-42. [in Ukrainian]
15. Mernikov, H., Shevtsov, A. (2007). Ukraina v postindustrialnomu sviti. Realii ta perspektyvy Monohrafiia [kraine in the post-industrial world. Realities and prospects Monograph]. Dnipropetrovsk. 138 p. [in Ukrainian]
16. Momot, T., Avanesova, N., Vinnik, I. (2015). Oboronno-promyslovyi kompleks Ukrainy: priorytetni napriamy reformuvannia v umovakh yevrointehratsii [The Defense-Industrial Complex of Ukraine: Priority Areas of Reform in the Context of European Integration.]. *Ekonomika i rehion*. № 5. S. 27–33. [in Ukrainian]
17. Musiiaka, S. (2022). Naperekir usomu: protses oboronnoi reformy v Ukraini [Against All Odds: The Defense Reform Process in Ukraine]. NAKO. URL: <https://nako.org.ua/news/naperekir-usyomu-proces-oboronnoyi-reformi-v-ukrayini> [in Ukrainian]

18. «Polozhennia pro Derzhavnu komisiuu z pytan reformuvannia Zbroinykh Syl Ukrainy, inshykh viiskovykh formuvan ta oboronno-promyslovoho kompleksu» [«Regulations on the State Commission for Reforming the Armed Forces of Ukraine, Other Military Formations and the Defense-Industrial Complex»]. (2005). Zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy №1691/2005 vid 2 hrudnia 2005 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1691/2005#Text> [in Ukrainian].
19. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro Mizhvidomchu komisiuu z restrukturyzatsii pidpriemstv oboronno-promyslovoho kompleksu» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the Interdepartmental Commission for the Restructuring of Enterprises of the Defense Industrial Complex”] №654 vid 9 chervnia 2011 r. (2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2011-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
20. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro likvidatsiiu deiakykh konsultatyvnykh, doradchykh ta inshykh dopomizhnykh orhaniv, utvorenykh Kabinetom Ministriv Ukrainy» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the liquidation of certain consultative, advisory and other auxiliary bodies established by the Cabinet of Ministers of Ukraine»] № 180 vid 13 bereznia 2013 r. (2013). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/180-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
21. Ryzhykh, V., Bohutskyi, M. (2020). Orhanizatsiino-pravovi zasady realizatsii derzhavnoi polityky u sferi oboronno-promyslovoho kompleksu [Organizational and legal principles of implementing state policy in the field of the defense-industrial complex]. Aktualni pytannia natsionalnoi bezpeky i oborony. № 4. S. 12–19. [in Ukrainian].
22. Rusnak, Yu. (2024). Istorychnyi dosvid normativno-pravovoho rehuliuвання oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy v konteksti rosiisko-ukrainskoi viiny. Kulturolohichnyi almanakh [Historical experience of regulatory and legal regulation of the defense-industrial complex of Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian war]. Vypusk 1. S. 99–117. [in Ukrainian].
23. Salnikova, O. (2014). Rol oboronno-promyslovoho kompleksu v systemi natsionalnoi bezpeky [The role of the defense-industrial complex in the system of national security]. Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok. №4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Duur_2014_4_6 [in Ukrainian].
24. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Derzhavnu komisiuu z pytan oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine “On the State Commission on the Defense-Industrial Complex of Ukraine”] № 893/2000 vid 14 lypnia 2000 r. (2000). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893/2000#Text> [in Ukrainian].
25. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Derzhavnu komisiuu z pytan reformuvannia Zbroinykh Syl Ukrainy, inshykh viiskovykh formuvan ta oboronno-promyslovoho kompleksu» [Decree of the President of Ukraine «State Commission on Reforming the Armed Forces of Ukraine, Other Military Formations and the Defense-Industrial Complex»] №1691/2005 vid 2 hrudnia 2005 r. (2005). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1691/2005#Text> [in Ukrainian].
26. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Komitet z reformuvannia i rozvytku Zbroinykh Syl Ukrainy ta oboronno-promyslovoho kompleksu» [Decree of the President of Ukraine «On the State Commission on Reforming the Armed Forces of Ukraine, Other Military Formations and the Defense-Industrial Complex»] № 202/2012 vid 16 bereznia 2012r. (2012). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2022012-14179> [in Ukrainian].
27. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro likvidatsiiu Derzhavnoi komisii z pytan oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine «On the Liquidation of the State Commission for the Defense-Industrial Complex of Ukraine»] №1143/2002 vid 11 hrudnia 2002 r. (2002). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1143/2002#Text> [in Ukrainian].
28. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro likvidatsiiu Derzhavnoi komisii z pytan reformuvannia Zbroinykh Syl Ukrainy, inshykh viiskovykh formuvan ta oboronno-promyslovoho kompleksu» [Decree of the President of Ukraine “On the liquidation of the State Commission on the reform of the Armed Forces of Ukraine, other military formations and the defense-industrial complex”] №79/2009 vid 10 liutoho 2009 r. (2009). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/79/2009#Text> [in Ukrainian].
29. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 8 chervnia 2012 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine on the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of June 8, 2012 “On the new edition of the Military Doctrine of Ukraine”] № 390/2012 vid 8 chervnia 2012 r. (2012). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390/2012#Text> [in Ukrainian].
30. Usachenko O. (2016). Derzhavne rehuliuвання protsesiv strukturnoho reformuvannia oboronnoi promyslovosti [State regulation of the processes of structural reform of the defense industry]. «Elektronne derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytku». URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/5_2019/30.pdf [in Ukrainian].
31. Shchorichnyk «Bila knyha 2008: oboronna polityka Ukrainy». [Yearbook «White Book 2008: Defense Policy of Ukraine»] (2009). Kyiv: Ministerstvo oborony Ukrainy, Vydavnytstvo «Zapovit». 100 p. [in Ukrainian].
32. Shchorichnyk «Bila knyha 2005: oboronna polityka Ukrainy» Yearbook «White Book 2005: Defense Policy of Ukraine» [Yearbook «White Book 2005: Defense Policy of Ukraine».] (2006). Kyiv: Ministerstvo oborony Ukrainy, Vydavnytstvo «Zapovit». 135 p. [in Ukrainian].
33. Shchorichnyk «Bila knyha 2007: oboronna polityka Ukrainy». [Yearbook «White Book 2007: Defense Policy of Ukraine»] (2008). Kyiv: Ministerstvo oborony Ukrainy, Vydavnytstvo «Zapovit». 120 p. [in Ukrainian].
34. Shchorichnyk «Bila knyha 2009: oboronna polityka Ukrainy». [Yearbook «White Book 2009: Defense Policy of Ukraine»] (2010). Kyiv: Ministerstvo oborony Ukrainy, Vydavnytstvo «Zapovit». 85 p. [in Ukrainian].
35. Shchorichnyk «Bila knyha 2012: zbroini syly Ukrainy» [Yearbook «White Book 2012: Armed Forces of Ukraine»]. (2013). Kyiv Ministerstvo oborony Ukrainy. 74 p. [in Ukrainian].
36. Newlove-Eriksson, L. & Eriksson, J. (2023). Conceptualizing the European military-civilian-industrial complex: the need for a helicopter perspective. Defence Studies, Volume 23. Issue 4. P. 561–588.
37. Ritter, D. & McLauchlan G. (2008). Military–Industrial Complex, Contemporary Significance. Kurtz, L. (Ed.) Encyclopedia of Violence, Peace, & Conflict (Second Edition). Academic Press. P. 1266–1278.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.11.2025
 Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.12.2025
 Дата публікації: 30.12.2025